ALGKRISTLIK ÜLENDAMISPÄRIMUS KUI AJALOOJUTUSTUS JA VÕIMU METAFOOR

Ergo Naab

Artikkel käsitleb Kristuse ülendamismotiivi, mis on Uue Testamendi (UT) üks olulisemaid usutunnistuslikke konstruktsioone. Olles osa evangeeliumikuulutusest (*kērygma*), koonduvad selle ümber teised algkristlikud mõtteskeemid ja põhitõed, moodustades nõnda ühtse pärimuse. Motiiv ise toetub ühelt poolt suures osas muistse Iisraeli kuningakontseptsioonile, mis esitatud peaasjalikult Vana Testamendi (VT) ajalooraamatutes ja kuningapsalmides. Kuid UT-s kohtuvad judaistlik pärimus ja messiaootus kreeka-rooma kultuuri mõistemaailmaga. Siin osutub Kristuse ülendamine kontrastseks kultuslikult idealiseeritud Rooma imperaatori suhtes. Mõlema valitseja inauguratsioon muutub kultuuris märgiliseks, millega seondub võimu narratiiv. Valitseja kui heategija ülendamine on universaalne kultuuri- ja religiooniloolline fenomen, kuid UT puhul võib eeldada, et Rooma imperialistlik ideoloogia on mõjutanud algkristluse keele ja argumentatsiooni kasutust. See on ka artikli peamine hüpotees, mida püütakse kinnitada kognitiivse metafooriteooria perspektiivist. Kognitiivse metafooriteooria tüvimõisted on „meel“ ja „keha“ ning see lähtub eeldusest, et inimindiviid projitseerib oma idealiseeritud maailmapildi alati suunaga kehalt meelele. Eeldatakse, et metafoor ei ole mitte lihtsalt kahe sõna või mõiste kitsas individuaalne suhe, vaid teatav süstemaatiline tava, kus seotakse omavahel terveid mõisteregioone ja kogemusdomeene suuremateks informatsioonikimpudeks. Ülendamismotiiv osutub kognitivistliku metafooriteooria püsinäitena asjakohaseks kui nn orientatsiooniline ehk suunametafoor, mis lähtub somaatilisest kogemusest ja ruumitajust.

Artiklis on kõigepealt loetletud ülendamispärimuse religiooniloolised iseärasused VT-s, misjärel käsitletakse pärimuse hindamise hermeneutilisi ja ajaloofilosoofilisi eeldusi ning vaadeldakse seda kultuurisemiootilisest aspektist kui võimumetafoori.

I. ÜLENDAMISPÄRIMUSE RELIGIOONILOOLISED JUURED

Kui Iisraelis seati sisse monarhia institutsioon, oli sellel tugev poliitilis-religioosne koloriit, mis oli muistses maailmas esindatud juba sajandeid.[1] Iisraeli kuningliku dünastia ideoloogid järgisid kuninga poliitilise ja sakraalse funktsiooni väljaarendamisel Lähis-Ida kuningaideoloogia kontseptsioone. Tegemist oli sakraalmonarhiaga, millel oli ulatuslik ideoloogiline ja kultustähendus. Iisraeli sakraalmonarhias esines rohkem mõjutusi Mesopotaamia kuningaideoloogiast kui Egiptusest, kuna kuningas valitses Jahvelt saadud meelevallaga, olemata ise jumal või jumala poeg.[2] Samas osutub see kriteerium Iisraeli kuningavalitsuse määratlemisel küllaltki tinglikuks, sest jumalikkus kandub üle ka kuninglikule isikule, keda tavapäraselt jumalaks ei peeta. Sellekohaseid seoseid võib heebrea pühakirjas märgata eriti nn kuningapsalmides, aga ka ajalooraamatutes.

Üks olulisimaid algkristliku ülendamispärimuse kujundamise jaoks kasutatud alustekste on Ps 110:1. Üldiselt tunnustatakse selle teksti tagapõhjana kuninglikku inauguratsioonitseremooniat Jeruusalemma templis.[3] Vastavalt kuninglikule etiketile nimetab õukonnapoeet kuningat oma isandaks[4] (Ps 110:1). Selle sissejuhatav salm on kutse Jahvelt kuningale istuda Jahve kõrvale aukohale. Metafoorselt rõhutab see tõsiasja, et Jahve on ülim valitseja ja kuningas valitseb kui asemik või esindaja, saades autoriteedi oma jumalikult troonikaaslaselt. Selline kuningliku võimu positsioneerimine on pigem sõltuv ja vastutav kui autokraatlik ning siin tõotatakse inimlikule kuningale valitsust üle oma rahvuslike vaenlaste.[5] Ps 110:1 on tõenäoliselt poeedi otsene viide Taavetile antud tõotusele: „Ma tahan teha sinu nime suureks /…/ ja ma annan sulle rahu kõigist su vaen-

---

1 „Meil peab olema kuningas, et meiegi oleksime nagu kõik muud rahvad." (1Sm 8:20)

2 Vt Günther **Hansen**, „Herrscherkult und Friedensidee" – *Umwelt des Urchristentums,* Bd. 1: *Darstellung des neutestamentlichen Zeitalters.* Hg. Johannes Leipoldt, Walter Grundmann (Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1967), 129.

3 Leslie C. **Allen**, *Psalms 101–150 (Revised)* (Dallas: Word, Word Biblical Commentary, 2002), 115.

4 Kuna tegemist on inimliku kuningaga, siis Eesti piiblitõlge ei ole siin hea (vt „Issandaks"). Ingliskeelne piiblitõlge *New Revised Standard Version* järgib paremini Septuagintat: „The LORD says to my lord"; või nagu Allen tõlgib heebrea keelest: „Yahweh's oracle to my master", vt Allen, *Psalms 101–150 (Revised),* 109.

5 Vt ka teistes kuningapsalmides: Ps 2:9; 21:10; 45:6.

lasist“ (2Sm 7:9 ja 11). Analoogiat vaenlastele „jalgealuseks järiks“ võib võrrelda kirjeldusega Joosua raamatus: „Joosua .. ütles sõjameeste pealikuile .. : „Astuge ligi, pange oma jalg neile kuningaile kaela peale!“ (Js 10:24).[6] Sellise sõjaolukorras levinud praktikaga rõhutatakse vaenlasest üleolekut kehalistes kategooriates.

Kuningapsalmid on näide, kuidas taavetliku õukonna monarhia tõstis kuninga kõrgele üle rahva(ste), lähendades teda nõnda Jahvega: Jahve sünnitab või sigitab kuninga (Ps 2:7; Ps 110:3), kuulutab ta oma esmasündinuks (Ps 2:7; vt ka 2Sm 7:14; Ps 89:28), paneb ta oma parema käe meheks troonile (Ps 80:18; 110:1), ülendab teda kõrgele (2Sm 23:1); kuningat nimetatakse ka koguni jumalaks (Ps 45:7). Kuigi Iisraelis ei tuntud nn jumal-kuningat nagu Egiptuses ning kuningat nähti kui Jahve adopteeritut, on erinevus jumal-kuninga ja adopteeritu vahel üsna voolav. See ilmneb nt ka Taaveti põgenemisloos, kus ta peab „Jahve võitut“ (kuningas Sauli) puutumatuks pühaks (1Sm 24:7). Kuigi kuningat ei identifitseeritud Jahvena, on jumaliku poja müütiline dimensioon esindatud (Ps 2:7; 110:3; Hs 28:13). Seetõttu tundub, et Juuda kuningliku kroonimisriituse väljaarendamisel on järgitud siiski ka Egiptuse mustrit ning kuningapsalme 2 ja 110 tuleb interpreteerida kui kuninga jumalikku taassündi tema troonile ülendamise tseremoonial.[7]

Taavetile antud jumalik tõotusvanne asetab aga monarhia teoloogiliselt sõltumatule ja Iisraeli ajaloos ainulaadsele alusele (2Sm 7; Ps 89:20–38; Ps 132). Kuninga nimetamine on otseses seoses jumaliku valitsusega maailma üle. See selgineb psalmis 2, kus öeldakse: „Ma annan paganad su pärandiks ning ilmamaa otsad su omandiks“ (s 8). Sellise teoloogia järgi polnud Jahve enam mitte ainult Iisraeli rahva, vaid kogu maailma rahvaste Jumal. Jahve pidi valitsema sõnakuulmatute vasallrahvaste üle (Ps 2:1–3) ning pühitsema kuninga Siioni mäel, kuulutades ta oma pojaks (Ps 2:7) ja andes kuningale ülesande allutada rahvad raudsele valitsusele (Ps 2:9–

---

[6] Tüüpiliselt peegeldub siit aga juba muistse Lähis-Ida kultuurimuster: El Amarna kirjades viitavad vasallid endile kui vaarao jalgealustele järidele. Samuti esineb sarnane motiiv Marduki tõotuses Assüüria kuningale Esharhaddonile. Kuningas istumine Jahve paremal käel annab ka au ja jumaliku kaitse, kusjuures metafooril on paralleele muistsetes Assüüria tekstides: „Jumal Sin on su paremal, jumal Šamaš sinu vasemal käel“. Paralleel Lähis-Idaga on muidugi poleemiline, sest võidu saab anda ainult Jahve, mitte ükski teine jumal, vt Allen, *Psalms 101–150 (Revised),* 115.

[7] Rainer **Albertz**, *A History of Israelite Religion in the Old Testament Period, Vol. 1. From the Beginning to the End of the Monarchy* (London: SCM Press, 1994), 116–117.

12a). Säärane jumaliku ja kuningliku valitsuse sulam, mida võib näha ka psalmis 89: „Mina teen ta esmasündinuks ning kõige kõrgemaks kuningaks üle ilmamaa“ (s 28), võttis konkreetse vormi rahva kujutluses.[8] Nii sai Jahve kuningliku võimu ideoloogia laieneva poliitilise valitsuse sümboliks. On ka tähelepanuväärne, kuidas Jahve ja Iisraeli suhe jääb Jahve ja kuninga suhte varju (2Sm 8:6, 14). Näiteks vaenlased, keda Jahve allutab, on eeskätt kuninga vaenlased (Ps 110:1 jj; 72: 9; 18:40, 44).

Vahendamaks jumalikku soosingut, võttis taavetlik monarhia endale ka kohustuse vastavaks kohtumõistmiseks (Ps 72:2, 4, 12 jj; 45:7 jj; 101).[9] Kuninga õigused valitseda üle maa, õigusabi andmine ning preesterlus tulenesid otseselt tema erilisest suhtest Jahvega. Sakraalmonarhia kõige olulisemaks funktsiooniks sai kuninga kui patrooni vahendustegevus jumaliku soosingu jagamisel (Ps 21:7). Kuningapsalmis 72 samastatakse kuningat järjepidevalt jumaliku õnnistusega (Ps 72:6), mis ei anna mitte ainult õigust ja rahu (Ps 72:7), vaid koguni viljakust (Ps 72:16). Justnagu Egiptuse kuningas, nii on ka Iisraeli kuningas oma tervise ja pika elueaga jumaliku soosingu sümbol (Ps 72:5.17). Loodusliku ja poliitilise sfääri unikaalse segunemise taga on kogemus, kus poliitiline stabiilsus on majandusliku edu peamine eeldus (1Kn 4:20; 5:5).

Vastavalt sakraalse kuningaideoloogia kontseptsioonile oli kuningal ka oluline kultuslik funktsioon. Preestrina võis ta toimetada ohverdamisriitust (2Sm 6:17 j; 1Kn 8:62 j; 2Kn 10:18 jj, 25) ja pöörduda rahva poole lausungite ütlemiseks (2Sm 6:18; 1Kn 18:14, 55). Kultuslik praktika oli kindlasti palju mitmekesisem, nagu ehk nähtub Taaveti kultustantsust (2Sm 6:14 jj) ja Saalomoni vahendustegevusest templi pühitsemisel (1Kn 8). Kuninga osatähtsus kultuses tulenes samuti tema lähedasest suhtest Jahvega. Jumaliku vaimu kandjana (1Sm 16:13; 2Sm 23:2; Js 11:2; 42:1; 61:1) oli tal ülesanne vahendada jumaluse tahteavaldusi (2Sm 23:2 jj; Õp 16:10).

Ülalkirjeldatud kuningaideoloogia mõju ja tagajärgi juudi religioonile

---

[8] Nt: „Mängige kiitust meie kuningale, /…/ sest Jumal on kogu ilmamaa kuningas.“ (Ps 47:7-8)

[9] Tõotus olla abivajajatele patrooniks oli kindel osa ka muistse Lähis-Ida kuningaideoloogia repertuaarist. On siiski raske oletada, kui palju see mõjutas kuninga tegelikku rolli Iisraelis. Kuningal oli küll tähtis osa viimase otsuse langetamisel kohtus (2Sm 14:4–12; 15:1 jj; 2Kn 6:26 jj; 8:3 jj) ja tema keskset osa nähti tulevase, parema kuningriigi ootuses (Js 11:3–5) (vt Albertz, *A History of Israelite Religion in the Old Testament Period,* 121).

ning messiaanlikele ootustele on raske ülehinnata. Sakraalmonarhia teoloogiaga töötati välja ametlik Iisraeli riigireligioon. Toimus Jahve ja Iisraeli rahva suhte monopoliseerimine (monarhia) ühelt poolt ning Jahve sidumine riigivõimuga teiselt poolt. Õukonnaideoloogide propagandas sai kuningast igakülgne heategija-päästja ning preesterlik vahendaja nii poliitilises kui ka religioosses sfääris. Olulised aspektid ühiskonna kui terviku ja Jahve suhtes (looduslik, ideoloogilis-poliitiline ja kultuslik) leidsid ühenduse kuninga isikus.

Uustestamentlike kirjutiste puhul võib tagasiulatuvalt jälgida, kuidas Taavetile antud tõotust seostati Naatsareti Jeesuse isikuga, kelle ülendamises nähti kuningaootuste realiseerumist.[10] Näiteks teeb apostel Paulus kirjas roomlastele kohe alguses teatavaks evangeeliumi, et Võitud kuningas (Kristus) Jeesus pärineb Taaveti soost ja on ülendatud Jumala Pojaks väes (Rm 1:3 jj). Sama joon kandub edasi ka deuteropauluslikus traditsioonis. Teises kirjas Timoteusele juhitakse tähelepanu tähtsaimale: Kristusele, „kes põlvneb Taaveti soost", kusjuures ka siin rõhutatakse, et just „see on evangeelium" (2Tim 2:8). Lisaks esineb sünoptiliste evangeeliumide pärimustikus seoses Iisraeli kuningliku suktsessiooniga hulgaliselt viiteid Jeesusele kui „Taaveti pojale" (Vt: Mt 9:27; 21:9; Mk 10:47–48; Lk 18:38–39). Luuka pärimustikus on kohandatud Jeesusele „Taaveti troon" (Lk 1:32 jj) ja ta ise postuleeritakse kuninglikuks „päästjaks" (*sōtēr*) (Ap 13:22–23); Peetruse kõnes kuulutatakse Naatsareti Jeesust kui Taaveti legitimeeritud troonipärijat, tsiteerides ka Ps 110:1 (Ap 2:29–36). Lisaks kinnitatakse kirjas heebrealastele, et kuninglik ja preesterlik (troon ja altar) institutsioon on ühendatud Jeesuse kui preester-kuninga isikus, „kes on istunud Ausuuruse trooni paremale poole" (Hb 8:1), ja Johannese ilmutusraamatus on Jeesus Taaveti „võti", „juur" ja „sugu" (Ilm 3:7; 5:5; 22:16).

Need kirjakohad on otseselt seotud Taaveti nimega, kuid ülendamismotiiv esineb UT-s kõikides sellistes tekstides, kus on aimata vihjeid või

---

[10] Jeremija järgi ei tühistanud ka Iisraeli monarhia häving lepingulist tõotust Taavetile: „Ei puudu Taavetil mees, kes istub Iisraeli soo aujärjel" (Jr 33:17; 23:5). Jahve ja Taaveti vahelisele lepingule viidates osutatakse Jahve ustavusele (Jr 33:20–21). Messia tulekus nähti Taavetile antud lepingulise tõotuse täitumist (Hs 37:24; vt 34:23–25). Alates eksiilieelsest masendusajast hakati ka prohvetlikult kuulutama tulevasest päevast, mil kadunud kuningriigi hiilgus taastatakse. Vt Frederick F. **Bruce**, *Uue Testamendi ajalugu* (Tallinn: Logos, 2000), 148.

otseseid tsitaate psalmis 110:1 esinevale kuninga inauguratsiooni-oraaklile: „Istu mu paremale käele, kuni ma panen su vaenlased su jalgealuseks järiks“. Selle kuningapsalmi kasutamine on olulisim tunnistus Jeesusele omistatud ülemaise seisuse ja funktsiooni kohta. Nii toetub Kristuse ülendamisuskumus laiapõhisele ajaloolisele pärimusele, mida antakse edasi ajaloojutustusena.

II. ÜLENDAMISPÄRIMUSE HERMENEUTILISED JA AJALOOFILOSOOFILISED EELDUSED

Ülendamispärimuse kujunemisel on kehtinud samad põhimõtted, mis ajaloo kujunemisel üldiselt. Usutunnistusliku sõnumina põhineb see tegelikul sündmusel, osutudes samas mitte lihtsalt faktiks, vaid teatud taotlusi ja sündmusi koondavaks jutustuseks. Ilmekaks näiteks evangeeliumist kui ajaloojutustusest võib siinkohal tuua teksti Pauluse kirjast korintlastele, mida peetakse üldiselt algkristliku kuulutuse varajasemaks usutunnistuslikuks väljenduseks:

> Aga nüüd ma teen teile, vennad, teatavaks evangeeliumi, mida ma teile olen kuulutanud, mille te ka olete vastu võtnud.. /…/ Ma olen teile ju kõigepealt edasi andnud seda, mida ma ka ise olen vastu võtnud: et Kristus suri meie pattude eest, nagu on kirjutatud pühades kirjades, ja et ta maeti maha ja äratati kolmandal päeval üles pühade kirjade järgi ja et ta näitas ennast Keefasele, seejärel neile kaheteistkümnele, seejärel näitas ta ennast ühtaegu enam kui viiesajale vennale, kellest enamik on veel praegugi elus, mõned aga on läinud magama; siis näitas ta ennast Jaakobusele, seejärel kõigile apostlitele. Aga kõige viimaks näitas ta ennast ka minule kui äbarikule. (1Kr 15:1–8)

Kuna Naatsareti Jeesuse ülesäratamises nähti tema ülendamist mitte lihtsalt Taaveti troonile, vaid ülemaise taevase valitseja positsioonile, siis seostub see kirjakoht üsna vahetult teiste aklamatsioonidega nii Pauluse autentsetes kui ka deuteropauluslikes tekstides, aga ka hilisemates katoolsetes kirjades, kus Kristust esitatakse istumas Jumala „paremal käel“ või „troonil“.[11]

[11] Vt Rm 8:34; Ef 1:20-23; Kl 3:1; Hb 1:3.13; 8:1; 10:12; 12:2; 1Pt 3:22. Tuleb märkida, et Kristuse ülemaise võimu olevikulisuse aspekt tuleb ehedamalt esile alles Pauluse

Pärimus ristilöödud ja ülesäratatud ning ülendatud Kristusest moodustub jutustatud ja kollektiivitasandil kogetud ajaloost, mida vahendatakse mälestuste ja keeleliselt vahendatud kogemuste kaudu. Nõnda luuakse ajaloolise sündmuse jutustamisega uut tegelikkust. Kirjalike allikatena on Pauluse kirjad kõige varasem meile kättesaadav algkristlik produktsioon. Paulus on kirjutanud need omal eesmärgil, lähtudes juba enne teda eksisteerinud algkristlikust traditsioonist. Elades kreeka-rooma maailmas ning kasutades selle kultuuri keelt ja mõisteid, on tema kirjutised toonase kultuuri dokumendid, mis reflekteerivad ajaloolist sündmust ehk Kristuse ülendamist Septuaginta („pühade kirjade") põhiselt. Paulus soovib lugejatele kinnitada, et tema kuulutatud evangeelium on jätk VT kuningateloole. Samas on selge, et pärimuse edastamise puhul on tegemist Jeesuse isikust lähtuva selektsiooniprogrammiga, mille eesmärk on konstitueerida usulis-kogukondlikku identiteeti. Nii nagu indiviidid üldiselt selekteerivad minevikku, muutes oma eluseigad perelugudeks ja memuaarideks mingil konkreetsel eesmärgil, nii asuvad ka algkristliku narratiivi konstruktsioonis ajaloolised sündmused eelduste ja taotluste interaktiivses ahelas. Nimelt Pauluse kirjade puhul tuleb rääkida sihiteadlikust ideoloogilisest valikust, mis ei piirdunud pelgalt suulise pärimuse kirjalikuks muutmisega.

Tänapäeva lugeja jaoks on siin mitu tõlgendusprobleemi. Esiteks on Pauluse kirjutiste puhul tegemist vaid dialoogi ühe poolega (meil puuduvad Paulusele kirjutatud vastused), mis pärsib oluliselt nende mõistmist, laiendades samas interpretatsioonivõimalusi. Teiseks on oluline rõhutada ka alfabeetilise kirjakeele filtreerivat toimet algkristliku keelevõime ja kogemustasandi edastamisel. Kolmandaks ei tohi unustada sedagi, et tänapäeva lugeja ei ole oma mõtlemises passiivne, vaid kannab endaga oma kultuurilisi kategooriaid, mis mõjutavad ajalooliste sündmuste tõlgendamist.[12] Neid probleeme arvestades tuleks teksti uurimisel otsida

koolkonna kirjutistes (Vt nt aklamatsioon Ef 1:20-23; vrd Kl 3:1).

[12] N. T. Wright on toonud abstraktse näite videokaamerast, millelt küll eeldatakse objektiivsust, kuid mis ei edasta sündmuste neutraalset perspektiivi. Olles võimeline jälgima korraga ainult ühte suunda, välistab see ülejäänud vaatenurgad. Kui mingis mõttes võib öelda, et kaamerapilt kunagi ei valeta, siis teisalt see muud ei teegi, kui valetab – kaamera välistab palju enam, kui vahendab. Nicholas T. **Wright**, *The New Testament and the People of God. Christian Origins and the Question of God* (London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1992), 81–82).

koodi, mis seob kõik kolm valdkonda: Pauluse kirjade adressaadid, suulise pärimuse, mille Paulus „vastu võttis“, ning uurija tänapäevase olukorra.

Siinkohal tasub meenutada, et alates XX sajandist on humanitaarteaduste põhifookuses toimunud nihe tunnetusfilosoofialt keelefilosoofia poole, mistõttu objektiivsuse definitsioonis on raskuskese kandunud väidete või teadmiste omaduselt uurija tegevuse kirjeldustele ja tõlgendavatele hoiakutele. Selle nn keelelise pöörde tõttu on hakatud rohkem mõistma, et keel ei ole tegelikkuse (kogemuses antu) edasiandmise juures piisavalt neutraalne vahend.[13] Samas arutletakse selle üle, mida saaks – ja kas üldse midagi saab – öelda keelevälise tegelikkuse kohta. Küsimuse all on inimkultuuri avalduste mõistmise võimalikkus ja tingimused. Sellele vaatamata ei osutu keel mitte takistavaks faktoriks, vaid näib pigem hea võimalusena ja seda eriti selliste kognitiivsete struktuuride nagu metafooride, metonüümide ja teiste troopide moodustamisel. Nagu kultuuride ja religioonide mõistesüsteemid üldiselt on ka kristlik ülendamispärimus loomult metafoorne. Just Kristuse ülendamiskujutlus, mis ajaloojutustusena käsitletult on kui väljavenitatud metafoor[14], annab tänapäevase uurija jaoks võimaluse kognitiiv-lingvistilise tasandi kaudu mingil määral mõista algkristlikku identiteeti ja maailmatunnetust.

Kuna Kristuse ülendamine esineb motiivina eeskätt piltlikus keelelises kujundis (istub „troonil“, „paremal käel“), siis tasub mõelda, kuidas see metafoorina võis mõjutada mõtlemist, stimuleerida assotsiatsioonide tekkimist, luua sugestiivseid seoseid;[15] kuidas see muutus sõnumiks kommunikatsiooniahelas, moodustades uusi struktuure või kohanedes olemasolevatega. Võib ka mõelda, mil moel Pauluse argumentatsioon vajas hellenistlikus maailmas elujõus püsimiseks kreeka-rooma kultuurile omast maailmamudelit ja valitsejakultusliku ideoloogia poolt kujundatud mentaalset ruumi. Lühidalt, ülendamispärimust tuleks vaadelda kui vaimse kogemuse korrastamise ja sotsiaalse ümbruse konstrueerimise vahendit.

---

[13] Keelelise pöörde kohta vt: Eva **Piirimäe**, „Keeleline pööre“ – *Humanitaarteaduste metodoloogia: uusi väljavaateid* (Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2011), 34.

[14] Ajaloojutustuse kui väljavenitatud metafoori kohta vt *ibid.*, 45.

[15] Mihhail **Lotman**, *Struktuur ja vabadus, I: semiootika vaatevinklist* (Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2012), 79.

III. ÜLENDAMISPÄRIMUSE KOGNITIIVSED ASPEKTID

Kuna metafoor ei ole ainult keeleline nähtus, vaid üks inimese mõtlemise, kogemuste ja teadmiste korrastamise universaalseid vahendeid, siis seostub see otseselt nii mõistestamise kui ka kehastamise ideedega.[16] Valitsejakultuse keskmes on valitseja isik, kelle keha ülendatud asetuse kaudu rõhutatakse tema sotsiaalset seisundit.[17] Väljendiga jumaluse „paremal käel" rõhutatakse mütoloogilist tõsiasja, et valitsejal on eriline koht nii looduses kui ka kultuuris. Kui ülendamine on seotud mõistega „üleval", siis sisaldub selles loogilise eeldusena ka juba mõiste „all". Säärane keha- ja ruumitajust tulenev suunametafoor sõltub kujundskeemina maailmapildist ning esineb sagedasti, kordudes mitmesugustes kultuurilistes olukordades.[18]

Algkristlik pärimus on aga seotud Kristuse ülendamisega surmavallast, kus fraasi „üles äratatud" taustaks on kujutlus surmast kui unest. Juutliku arusaama järgi siirdub surnu surmavalda või „esivanemate juurde".[19] Muistse kolmekorruselise maailmapildi järgi asus surmavald maa all ehk allpool. Ülesäratamises on ruumilise mõõtmena alt ülespoole, kõrgemale tasandile suundumine (vrd „üles tõusma"). Sellest ruumilisest kujutlusest lähtuvalt on surmast ellu äratamine kristlikus traditsioonis käsitletav ülendamisena ning seotud jumaliku austusavaldusega valitutele (Jh 5:28 par).

Kuna ülendamine sisaldab füüsilise alusena altpoolt ülespoole suundumist, siis on selles kätketud ka võimu- ja kontrollimehhanism. Motiivi alustekst VT-s on seotud kujutlusega võidust jalge alla surutud vaenlasest (Ps 110:1); võidukad valitsejad alistasid vastased endi jalge alla sõna otseses mõttes (Vt Jos 10:24). Allutamine on ülendamise vastand, suunaga ülevalt allapoole, millega asetatakse allutatu mingi jõu või mõjuvõimu kontrolli alla.

---

[16] Haldur **Õim**, „Kognitiivne pööre" – *Humanitaarteaduste metodoloogia: uusi väljavaateid* (Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2011), 121.

[17] Valitsejakultuse nartsissistiku olemuse kohta vt Heiner **Mühlmann**, „Kultuurilisest nartsissismist" – *Akadeemia,* 7 (1998), 1432.

[18] Õim, „Kognitiivne pööre", 120.

[19] Enamasti oli tegemist perekonna ühishaudadega, kuhu surnu paigutati.

Ülendamist „troonile“ või ka jumaluse „paremale käele“ tuleks mõista samuti ruumiliselt kõrgemale tasandile asumisena. UT-s on troon seotud liturgilise väljendusega jumalikust väärikusest ja positsioonist (Mt 5:34; 23:22). Kõikides nendes tekstides, kus võib näha kuningapsalmi 110:1 mõjutusi, on Jeesus kui messiaanlik kuningas ülendatud „troonile“.[20] Kui sõna „troon“ on põline kuningavalitsuse, jumaliku väe ja võimu sümbol, siis väljend „paremal käel” või „paremal pool” seob somaatilise kategooria ülima au seisusega. Sellised metonüümsed sümbolid seovad ülendamismotiivi kui metafoorse süsteemi sidusaks tervikuks.[21]

Naatsareti Jeesuse ülendamisega Kristuseks omistati talle kõik, mida juutlikus arusaamas Messiale, kuid lisaks seostub temaga spetsiifiline uskumus võidust surma üle. Surmast ellu äratamine viitas altpoolt ülespoole suundumisele ja sellega kaasnes võit nii surma kui ka mitmesuguste pahede üle. Pauluse kirjades viidatakse ruumilise kategooriaga nii dogmaatiliselt kui ka pareneetiliselt, et hea on justkui üleval ja halb all: taevane ihu on rikkumatu ja surematu, maine ihu on rikutud ja surelik (1Kr 15:48 jj); usklikke kutsutakse otsima seda, mis on üleval, „kus Kristus istub Jumala paremal käel“, ja mõtlema sellele, „mis on ülal, mitte sellele, mis on maa peal“ (Kl 3:1 jj).

Omaette kujutlus seostub valguse ja pimeduse kui eetiliste kategooriatega. Tegemist ei ole küll otseselt suunametafooridega, kuid kaudselt eeldatakse siin, et valgus on üleval ja pimedus all.[22] Kuna Jumal on üleval, siis on ka valgus üleval. Siiski, evangeeliumi valgus (2Kr 4:4) või tunnetuse valgus (2Kr 4:6), lähtudes ülendatud Kristuse isikust, on tajutav ka jumalateenistuslikus või kogukondlikus kontekstis („Kristus teie sees“).[23] Selline kõrgem valgus, mida nimetatakse kreeka keelendiga *doksa* (vrd „kirkus“ või „au“), on otseselt seotud nii eetiliste (Ef 5:8) kui ka dogmaatiliste (Ilm 1:6) kõrgemate kategooriatega.

Eeltoodud metonüümsed mõisted annavad ülendamismetafoorile

---

[20] Inimliku ja jumaliku, maise ja ülemaise dimensiooni ühtesulandumine ilmneb hästi tekstis: „Kes võidab, sellel ma lasen istuda koos minuga mu troonile, nagu minagi olen võitnud ning istunud oma Isaga tema troonile“ (Ilm 3:21).

[21] Metonüümsete sümbolite kohta vt Georg **Lakoff**, Mark **Johnson**, *Metafoorid, mille järgi me elame* (Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2011), 73).

[22] Pimedus on sügavuse peal (Gn 1:2), samas kui Jumala juures on valgus (Tn 2:22).

[23] Vt „Kristus teie sees“, Rm 8:10; 2Kr 13:3.5; Gl 4:19; Kl 1:27 (Kr *eis hymon* saab tõlkida ka kui „teie seas“).

kognitiivse aluse, sidususe ja süsteemsuse, kusjuures kaasatud kogemused on n-ö eelretoorilised ehk keeles veel mitte väljendatud. Nende kogemustasandite mõistmisel võib kasu olla fenomenoloogilisest mõttekäigust seoses inimeseks olemise kolme põhieeldusega: olemuse, kultuuri ja isiksusega. Bioloogiline olemus on kõikidel inimestel sarnane, kultuuriliselt ollakse osalt sarnased ja osalt erinevad ning isiksustena unikaalsed ja kordumatud.[24] Lähtuvalt esimesest ja osaliselt teisest põhieeldusest peaks saama konstrueerida esimese sajandi inimese „nähtamatu" poole ehk tema kultuuri ja isiksuse. Teatud asjad kultuuris on essentsiaalsed: kuna alati on elatud maailmas, kus kehtib gravitatsioon, siis niisugused terminid nagu „üleval" ja „all" on enam-vähem üheselt mõistetavad. Samuti on inimkehal esikülg ja tagakülg ning parem ja vasak pool, mistõttu näiteks „paremal käel" võiks olla samuti enamasti üheselt tõlgendatav.[25] Kehalisusest lähtuva tähendusloome põhiidee seisneb selles, et mentaalsed ja emotsionaalsed protsessid tuginevad inimkeha ehitusele, kehalistele protsessidele, aga ka laiemalt füüsilisele kogemusele.[26] Unikaalne indiviid väljendab somaatilisi tähendusi keeleliselt, kaasates sellesse universaalseid teadmisi ja kogemusi.

Sellistest teadvuse konstrueerimismudelitest võib olla abi algkristlaste enesemõistmise ja kogemuse taastamisel.[27] Esitatud mudelit tuleb aga rakendada suure ettevaatusega, teadvustades, et muistse inimese kogemuse mõistmist püüame saavutada vahenditega, mis on seotud meie enda kultuurikeskkonnaga. Kultuuriline kattuvus meie kogemusega saavutab mingil hetkel kriitilise piiri, millest edasi muutub algkristlus meie jaoks võõraks ja arusaamatuks.[28] Tuleb arvestada, et üksikisiku kogemust on kindlasti raskem (kui mitte võimatu) rekonstrueerida kui kollektiivset mälu. Kuid retoorilis-kognitiivne analüüs peaks võimaldama teha valikuid nendest kogemuse aspektidest, mis on meie jaoks olulised ja tähenduslikud.

---

[24] Bruce **Malina**, *The New Testament World: Insights from Cultural Anthropology* (Louisville: John Knox Press, 2001), 8.

[25] Kehastamise kohta vaata Õim, „Kognitiivne pööre", 119.

[26] *Ibid.*, 115.

[27] Fenomenoloogia kohta vt Tõnu **Viik**. „Fenomenoloogia sissejuhatus" – *20. sajandi mõttevoolud*. Toim Epp Annus (Tallinn-Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009), 216.

[28] Rein **Raud**, *Mis on kultuur* (Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2013), 76.

IV. ÜLENDAMISPÄRIMUS KUI VÕIMU METAFOOR

Kuna ühtegi metafoori ei saa mõista lahus selle kogemuslikust alusest,[29] siis tasub mõelda, missugune kogemus ülendamismotiivis domineerib. Kristuse ülendatud positsiooniga „troonil" Jumala „paremal käel" taotletakse tema müstilist üleolekut madalamatest jõududest ja isikutest. Troon iseenesest on nii maise kui ka ülemaise ilma võimu ase, sümbol ja märk. Seetõttu on üsna ilmne, et ülendamispärimus tegeleb võimu kogemusega.

Rooma impeeriumiideoloogiast küllastatud maailmas kogeti keisri võimu iga päev. Kuigi Rooma impeerium ei ole käsitletav varatotalitaarse riigina,[30] määratlesid varase keisririigi aegse ainuvalitsejalik valitsuskultuur ja ambitsioonid indiviidi tegutsemispiirid. Kuna allutatud rahvastele võimaldati piisav vabadus küsimustes, mis polnud Rooma seisukohast olulised, siis võib sellist kultuurilist reaalsust nimetada hegemooniliseks.[31] Rooma imperialistliku hegemoonia kontrollitud rahvad võtsid pakutud maailmavaate vastu küll omadel tingimustel (mitte ilmtingimata sunni tagajärjel), kuid viimased osutusid sageli probleemseteks nende allutatavate jaoks, kes olid madalamast sotsiaalsest klassist.[32] Tegemist oli valgustatud monarhi ideoloogiliselt ja majanduslikult „õnnistava" väe osutamisega, mida postuleeriti kui evangeeliumi.[33]

Evangeelium kuningas Kristuse ülendamisest pärineb sarnasest valitsejakultuslikust kategooriast. Metafoorina toimib see üsna konkreetsel ja eesmärgipärasel moel. Kui meenutada Valdur Mikita metafoori definit-

---

29 Lakoff, Johnson, *Metafoorid, mille järgi me elame,* 52.

30 Varatotalitarismi näiteks võib tuua muistse Assüüria impeeriumi, millel oli sihiteadlik ja pidev julm allutamispoliitika vallutatud rahvaste suhtes, vt Vladimir **Sazonov**, „Küüditamis- ja terroripoliitika Kesk-Assüüria ja Uus-Assüüria impeeriumites 13.–7. saj eKr" – *Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste Toimetised,* 16 (2002), 180–202.

31 Vt nt Antonio Gramsci hegemoonia mõiste kohta Raud, *Mis on kultuur,* 100.

32 Davina Lopez on vaadelnud imperialismi nt feministliku kogemuse perspektiivist: Rooma majanduslik ja poliitiline allutamistaktika mõjus alistatud rahvastele nagu patriarhaalne maskuliinsus feminiinsuse suhtes, vt Davina C. **Lopez**, *Apostle to the conquered: Reimagining Paul's mission* (Minneapolis, MN: Fortress Press, 2008), 108.

33 Mõiste „evangeelium" tähenduse ja kasutamise kohta vt nt Ergo **Naab**, „Evangeelium ja impeerium: Jumal-inimese konstrueerimine" – *Akadeemia*, 7 (2014), 1206–1218.

siooni, siis lubab see kogukonnal hakkama saada minimaalse infoga, et saada maksimaalne tulemus.[34] Valitsejakultusliku metafoori peamine eesmärk on siin informatsiooni kategoriseerimine juba olemasolevas semantilises struktuuris.[35] Seetõttu on ülendamismotiivi kasutamise eesmärk mõistetav peamiselt usulis-poliitilise poleemikana. Kogu algkristlik keelekasutus põhineb just sellel metafooril, mis on konstrueeritud usust ja maailmavaatest lähtuvalt, kuid mis saab omakorda usku ja maailmavaadet konstitueerivaks mudeliks.

Sellise kultuurilise olukorra käsitlemisel osutub kõnekaks nn teatrianaloogia rakendamine. Võrdlus maailm kui teater (*theatrum mundi*) ja elu kui näitelava (*scena vitae*) on väga vana[36] ning käsitleda I saj Rooma impeeriumi kui vaatemänguühiskonda pole kaugeltki asjakohatu. Pauluselgi leidub võrdlus apostlitest kui surmamõistetutest „areenil kogu maailmale vaadata" (1Kr 4:9). Sellel näitelaval kohtuvad hegemooniline ja marginaalne identiteet: kristliku elu tagakiusamisest ja märterlusest saab vaatemäng, kus isegi avalike hukkamistega etendatakse keiserliku võimu maksmapanekut ja üleolekut. Vaatemängulised repressioonid mässajate ja allumatute vastu teenivad imperaatori võimu legitimeerimise eesmärki.

Vaatemängud toimusid ka tavapäraselt keisrikultuslikke rituaale ja impeeriumi ideoloogia sümboleid kaasates. Võim ei toimi ju pelgalt keelamise, vaid ka loova ja loomingulise loomuse kaudu.[37] Poliitilised žestid, religioossed rituaalid ja tseremooniad on just need vahendid, millega kehtestatakse ühiskondlikud normid ja sotsiaalsed identiteedid. Nii nagu keisrikultuses konstrueeritakse ülemaise hierarhia kaudu maist realiteeti ja maailmatunnetust, nõnda ei saa alahinnata ka kristliku jumalateenistuse kui sotsiaalse „etenduse" osatähtsust ühiskonnas, kus kultus ja rituaal väljenduvad kui religioonilis-poliitiline žest. Rituaalidel ning kehalisust kaasaval liturgilisel praktikal on õpitud käitumisena oluline roll kollektiivse kristliku grupimälu säilitamisel ja evangeeliumipärimuse edasikandmisel.

---

[34] Valdur **Mikita**, *Metsik lingvistika: sosinaid kartulikummardajate külast* (Tallinn: Grenader, 2008), 64.

[35] *Ibid.*, 62.

[36] Vt Linda **Kaljundi**, „Performatiivne pööre" – *Humanitaarteaduste metodoloogia: uusi väljavaateid* (Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2011), 128.

[37] Vt Michel **Foucault**, *Valvata ja karistada: vangla sünd* (Tartu: Ilmamaa, 2014)

Ülendamismotiivi antropoloogiast lähtuv keelekasutus loob metafoori, mis seondub kognitiivselt sotsio-kultuurilise olukorraga. Teatrianaloogia annab aimu sellest, kuidas piltlik ja kujundlik keelekasutus loob võimumetafoori, mis väljub otsetähendusliku keelekasutuse piirest ning seondub emotsionaalse kogemusega. Näitena võimu performatiivse representatsiooni väljendusvõimest võib leida Oscar Wilde'i näidendist „Salome": Heroodes Antipas kuuleb sõnumit Jeesusest, kes käib mööda maad, tervendades inimesi. Valitsejal on hea meel kuulda uuest võimekast arstist oma haldusalas. Kuid kui Heroodesele seejärel öeldakse, et Jeesus äratab surnuid, siis ta satub paanikasse, öeldes: „Ma ei taha, et ta seda teeb. Ma keelan tal seda teha. Ma ei luba ühelgi inimesel surnuid äratada!"[38] Surma üle võidu saavutamisega allutatakse despootlike valitsejate ambitsioonid ning esitatakse ülesärataja võimu kui loovat ja tervendavat tõelisust. Tegemist on ironiseeriva žanrielemendiga näidendis, millega pilatakse Heroodese jõuetut ambitsioonikust.

Sarnased karikatuursed ironiseerivad suundumused esinevad ka tegeliku elu näitelaval. Irooniat kasutatakse tavaliselt selleks, et öelda üht, pidades silmas teist, enamasti vastupidist tähendust. Negatiivsete poliitiliste kuvandite loomisel võib peenest irooniast saada sarkasm, mida rakendatakse psühholoogilise kontrolli mehhanismina. Näiteks väljendiga „barbar" püüti defineerida rahvaid, keda oli vaja romaniseerida.[39] Kuid sellises interaktsioonis, kus toimub kultuuriliste identiteetide segunemine, on mõju vastastikune ja sageli ootamatu. Võib tekkida uus hübridiseerunud identiteet, mis on allutaja suhtes ühel ajal nii järeleandlik kui ka resistentne ning millest pole kohe mõistetav, kas tegemist on austava ja

---

[38] „I do not wish Him to do that. I forbid Him to do that. I suffer no man to raise the dead. This Man must be found and told that I forbid Him to raise the dead. Where is this Man at present? /... / No matter! But let them find Him, and tell Him, thus saith Herod the King, „I will not suffer Thee to raise the dead." To change water into wine, to heal the lepers and the blind.. He may do these things if He will. I say nothing against these things. In truth I hold it a kindly deed to heal a leper. But no man shall raise the dead.. It would be terrible if the dead came back", Oscar **Wild**, *Salome.* A Tragedy in One Act: Translated From the French Of Oscar Wilde by Lord Alfred Douglas: Pictured by Aubrey Beardsley (New York: Dover Publications, inc., 1967), 38.

[39] Selliste binaarsete konstruktsioonide nagu (meie-nemad, eliit-pööbel, valitud rahvas – barbarid/paganad) eesmärk ei ole pelgalt allutajate eneseteadlikkuse tõstmine, sest kui kellelgi on negatiivne arusaam omaenese identiteedist ja ajaloost, siis on allutaval propagandal märksa hõlpsam suruda peale oma valitsemiskorda kui loomulikku ja positiivset arengut.

ülistava või siis hoopis narriva ja pilkava järeleaimamisega.[40] Säärase narri rolli teostuse jaoks on võimu diskursustega seotud näitelava suur ja lai.

Pauluse kirjadest võib aimata nii järeleandlikku kui ka resistentset ja norivat hoiakut Rooma hegemoniaalse valitsuskorra suhtes. Jeesuse ülemaine positsioon kuningliku maailmavalitsejana mõjub juba iseenesest imperaatori suhtes tugeva kohta kättenäitava metafoorina. Kristuse ülendamise motiiv tühistab kõik, mida Rooma keisriideoloogia või militaarse jõuga võiks saavutada: „Jumal on paljastanud valitsused ja meelevallad, *häbistanud* neid avalikult, võidutsedes nende üle Kristuses" (Kl 2:15); „Jumal on valinud maailma meelest *narrid*, et *häbistada* tarku, ja Jumal on valinud maailma meelest nõrgad, et *häbistada* tugevaid" (1Kr 1:18–31). Kultuuri hübriidsusmudel toob sel juhul esile imperiaalse võimu suhtes iroonilise, kohati sarkastilise, hoiaku. Oma kaasaja võimu püsiva prohvetliku kriitikuna seadis Paulus kõrvuti nõrkuse ja tugevuse, rumaluse ja tarkuse, risti narruse ja jumaliku väe.

KOKKUVÕTTEKS

Algkristliku ülendamispärimuse religiooniloolised juured asuvad muistse Lähis-Ida kuningakultuses. Iisraeli kuningas funktsioneeris kui jumala maine asemik, kehtestades teokraatliku korra oma riigi allutamiseks. Sellekohaseid seoseid võib VT-s märgata nn kuningapsalmides. Sakraalmonarhia kõige olulisemaks funktsiooniks sai kuninga kui patrooni vahendustegevus jumaliku soosingu jagamisel, millega seostusid sotsiaalne õigus ja poliitiline rahu. Kõik olulised aspektid ühiskonna kui terviku ja Jahve vahelises suhtes leidsid metafoorse ühtsuse kuninga isikus. Uustestamentlik ülendamismotiiv esineb kõikides nendes tekstides, kus on aimata allusioone või otseseid tsitaate psalmis 110:1 esinevale kuninga inauguratsioonioraaklile. Nii toetub Kristuse ülendamise uskumus ajaloolisele pärimusele, mida antakse edasi ajaloojutustusena.

Ülendamispärimusel on kommunikatiivne, kognitiivne ja mäluline funktsioon. See moodustub jutustatud ja kollektiivitasandil kogetud aja-

[40] Kultuuri-hübriidsusteooria kohta vt Homi **Bhabha**, „Representation and the Colonial Text: a Critical Exploration of Some Forms of Mimeticism" – *Theory of Reading*. Ed. Frank Gloversmith (Brighton, Sussex: Harvester Press, 1984).

loost, mida vahendatakse mälestuste ja keeleliselt vahendatud kogemuste kaudu. Ülendamispärimus kui ajaloojutustus seob algkristlaste taotlused ja maailmataju ühtseks kommunikatiivseks jutustuseks. Evangeeliumikuulutus kui lugu Kristuse surmast ja ülendamisest konstitueerib nii religioosset kui ka poliitilist identiteeti, mistõttu võime Pauluse kirjade puhul rääkida sihiteadlikust selektsioonist kristliku kuulutuse ja teoloogia kontekstualiseerimisel.

Ülendamispärimuse käsitlemisel on asjakohane vaadelda seda somaatilisi kogemusi siduva metafoorina. Metonüümsed mõisted, nagu jumaluse „paremal käel" või „troonil", seovad ülendamismotiivi ühtseks kujundskeemiks, millega väljendatakse oma usku ja suhtumist valitsevas sotsiokultuurilises situatsioonis. Tegemist on suunametafooriga, mis on tekkinud kehalistest kogemustest ja ruumitajust ning maailmapildist sõltuvalt ning seetõttu on universaalne, sobitudes eksisteerivasse semantilisse struktuuri. Ülendamist „troonile" või ka jumaluse „paremale käele" tuleb mõista ruumiliselt kõrgemale asumisena, mis kätkeb võimuga seotud kognitiivseid aspekte. Nende aspektide esiletoomisel osutub kõnekaks teatrianaloogia rakendamine. Võim ei toimi pelgalt keelamise, vaid ka kõikeläbiva ja loova ning loomingulise loomuse kaudu. Religioosses kultuses põlistatakse Kristuse ülemaise positsiooni esitamise kaudu kristlikku usku ja maailmatunnetust. Teatrianaloogia annab aimu, kuidas ülendamispärimuse piltlik keelekasutus loob võimumetafoori, mis väljub otsetähendusliku keelekasutuse piirest, pakkudes võimalust mõista ja tunnetada kogu elu tegelikkust kui sotsiaalset etendust. Pauluse kirjadest võib aimata nii järeleandlikku kui ka resistentset ja sarkastilist hoiakut Rooma hegemoniaalse valitsuskorra suhtes. Jeesuse ülemaine positsioon kuningliku maailmavalitsejana mõjub imperaatori suhtes kontrastse metafoorina.